

З ІСТОРІЇ АДАПТАЦІЇ КРИМСЬКИХ ТАТАР У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: РЕЛІГІЙНИЙ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

ЗДАВНІХ часів у Криму існує розмаїття релігійних та культурних світоглядів. Складні етнічні процеси, що мали місце на території півострова, завершилися формуванням кримськотатарського народу, який сповідує іслам та зосереджує в собі усі найкращі традиції та звичаї своїх предків.

Протягом століть у Криму сформувалося поліетноконфесійне суспільство, в якому кримські татари виступають як корінний народ.

Розпад СРСР та становлення незалежної Української держави створили реальні умови для всебічного задоволення духовних потреб віруючих усіх конфесій. Повернення на півострів кримськотатарського народу зробило можливим і відродження мусульманської релігії в Криму.¹

Сьогодні переважна більшість кримських татар є мусульманами. За даними опитування, яке провела соціологічна служба «Кримсоціс», дві третини кримських татар є прибічниками ісламу (27% постійно дотримуються релігійних обрядів).

В умовах депортації серед кримських татар практично зникло духовенство. Сьогодні серед його представників немає жодної особи, яка б мала вищу духовну освіту. Після звільнення С. Ібрагімова з посади муфтія, серед імамів не стало осіб навіть із середньою духовною освітою.

Все це призвело до того, що віруючі, у своїй більшості, недостатньо знають основи віровчення, буквально одиниці можуть розуміти суть молитви арабською мовою. Незважаючи на це, іслам є одним із головних факторів об'єднання кримських татар, збереження їхньої культури та побуту.

Але стверджувати, що мусульманське духовенство готове сьогодні взяти на себе таку об'єднуючу місію, було би передчасним. Насамперед тому, що серед духовенства переважають люди із початковою освітою, а та невелика кількість молодих

імамів, які мають середню та вищу освіту, зважаючи на традицію, що склалася, не можуть служити авторитетом для віруючих. Крім того, варто зазначити, що до цього часу осторонь проблем ісламу перебувають представники інтелігенції та підприємці. Можливо, найбільш вагомим стримуючим чинником є те, що серед духовенства немає реального лідера.

Розуміючи це, Духовне управління мусульман Криму намагається якимось чином подолати цю проблему. З цією метою при Муфтіяті діє зареєстроване медресе з підготовки священнослужителів, де навчається 15–20 осіб. У 1996 році відбувся перший випуск (19 слухачів). У громаді постійно працюють 10–15 місіонерів з Туреччини, що навчають основам ісламу безпосередньо. Крім того, в Туреччині, в ісламських медресе навчалися 28 осіб, 2 – у Судані, 4 – у Єгипті та 1 – в ісламському університеті (Саудівська Аравія).

Проводиться робота з розширення мусульманської релігійної мережі. З 1988 року зареєстровано 183 громади, з них 116 – у 1994–1997 рр. Уже сьогодні одна громада припадає на 1,3 тис. кримських татар.²

Перша організована структура мусульман виникла в Криму в 1991 році, коли було засновано Кадіят, який пізніше трансформувався в Духовне управління мусульман Криму – ДУМК. Цій організованій структурі було надано статус Мухтасібату, тобто самостійної в канонічному плані адміністративної одиниці, очолюваної імамом-мухтасібом. У системі релігійної ієрархії ДУМК визнавало над собою авторитет муфтія і добровільно підкорялося його вказівкам. У компетенції ДУМК залишалось право самостійно здійснювати міжнародні зв'язки. Природно, що своєю першочерговою задачею ДУМК вважає пропаганду вчень Корану. Виконуючи

це завдання, ДУМК поширює ісламське віровчення, створює необхідні умови для здійснення мусульманами своїх обов'язків перед Аллахом, займається благодійною діяльністю, бере участь у відродженні мусульманської культури Криму, сприяє освоєнню людьми духовних і моральних цінностей, а також пропагує серед своїх членів ідею здорового способу життя. ДУМК сприяє створенню нових мусульманських громад, засновує навчальні та благодійні установи, засоби масової інформації тощо. Першим муфтієм Криму було обрано хаджі Сеїтджаліль-ефенді Ібрагімова, якого надалі змінив Нурі-ефенді Мустафаєв. 4 грудня 1999 року муфтієм Криму було обрано хаджі Алі Абу Аблаєва.

Паралельно з ДУМК в Україні діють й інші мусульманські центри. Насамперед, це – Духовне управління мусульман України (ДУМУ), створене в Києві в 1992 році.³

Розкол, що виник, призвів до створення ще одного Духовного центру – в Донецьку. Таким чином, частина мусульманських громад України, з тих чи інших причин, ввійшла до ДУМК і ДУМУ, об'єдналася (в 1994 році) в Асоціацію незалежних громад мусульман, головою якої став Рашид Брагін. На основі цієї організаційної структури 23 вересня 1994 року було створено Духовний центр мусульманських громад України – ДЦМГУ, на чолі з Р. Брагіним. ДЦМГУ було зареєстровано 12 січня 1995 року. Муфтієм цього мусульманського центру було обрано Айсу Хаметова.

В Україні існують мусульманські громади, що не належать до жодного із зазначених вище центрів. Щоправда, час від часу вони роблять епізодичні спроби об'єднатися в єдину організацію. До таких спроб можна віднести ініціативу створення Незалежного духовного управління мусульман України (НДУМУ), що проголосило про свій намір об'єднати до кінця 1999 року 11 великих мусульманських громад із Донецької і Запорізької областей, а також з Одеси, Луганська і Києва. Однак неузгодженість дій ініціаторів нової організації завадила їм оперативно вирішити формальні процедури її реєстрації в державних органах. Можливим компромісним варіантом

об'єднання вже існуючих в Україні мусульманських центрів могла б стати Рада мусульманських громад України (РМГУ), ініціативу створення якої висунули Канафія Хуснутдінов, Шакір Ях'єєв та Ільзим Товстунов. На першому етапі створення Ради – на протипагу ДУМУ яке очолював шейх Ахмед Тамім (який, до речі, не є громадянином України), вони заснували муфтіят на чолі з Сулейманом-ефенді Мухамедзяновим – діючим муфтієм Києва.⁴

Дослідження паралельно існуючих мусульманських центрів, що виникли протягом останніх років на території України, показує повну відсутність внутрішньої, спільної для кожного з них, єдиної структури. На сьогодні жоден з вищезгаданих центрів не може одноосібно і легітимно виступити від імені всіх мусульман України перед державою і міжнародними організаціями.

Єдино можливий вихід із ситуації, що існує, полягає в досягненні компромісів між лідерами основних мусульманських центрів і об'єднань; у визначенні ними основних пріоритетів, напрямів і задач, що постали перед мусульманською громадою країни; у координації дій і домовленості щодо створення в найкоротший термін Всеукраїнського духовного центру мусульман. Важливим фактором консолідації окремих мусульманських організацій є підвищення їхньої довіри до центральних органів керівництва. Шлях до цього полягає у створенні механізмів, що узгоджують інтереси центру та сільської місцевості через фактичне визнання регіонального статусу всіх діючих сьогодні на території України духовних мусульманських центрів.⁵

Більшість рядових мусульман України відчуває природний потяг до справжньої єдності та подальшого узгодження діяльності своїх громад. Протягом останніх років це прагнення виражалося в кількарядових спробах колективно визначитися щодо ключових питань сьогоденного життя, виробити спільну позицію у вирішенні складних проблем сучасності – як в індивідуально-поведінковому і світоглядному, так і в теологічному аспектах. Однією з таких спроб стало проведення в 1994 році

представницького з'їзду мусульман України, що планували провести в Сімферополі у вересні 1994 року. Оргкомітет з'їзду очолив Сеїтджаліль-ефенді Ібрагімов – на той час муфтії Криму. Підготовка до з'їзду тривала чотири місяці. Протягом цього часу було організовано чотири регіональні зустрічі, на яких обговорювалися принципи консолідації розрізнених ісламських громад і центрів, регламент проведення з'їзду, квоти для регіональних представництв тощо.

Сьогодні, після довгих років розлуки з батьківщиною, кримські татари власноруч намагаються відродити свої культові заклади. Реставрація мусульманських культових споруд світового значення є для них найгострішим питанням. Велику допомогу їм надає благодійний фонд країн Аравійського півострова і Туреччини.

18 лютого 2004 року Верховна Рада Автономної Республіки Крим (АРК) ухвалила рішення “Про підтримку ініціативи з питань будівництва Соборної мечеті в місті Сімферополі”, за яким Сімферопольській міськраді було рекомендовано “сприяти Духовному управлінню мусульман Криму у вирішенні питання про виділення ділянки для будівництва Соборної мечеті в порядку, встановленому чинним законодавством”⁶.

Кебір-джами – мечеть XV століття, що раніше мала територію близько 4 гектарів. Зараз в охоронній зоні мечеті живуть люди. Велика кількість старовинних мечетей перебуває в аварійному стані і використовується не за призначенням. А на території Зинджирли-медресе, яке є пам'яткою архітектури XV століття, розташовано психоневрологічний диспансер. Саме тому 11 липня 2000 року ДУМК звернулося з листом до Постійного представництва Президента України в Криму, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, а також ДТРК “Крим” з проханням профінансувати релігійні телепрограми, створені ДУМК, на державній основі.

Відсутність релігійних програм негативно позначається на міжнаціональних стосунках. Це може призвести до небажаних наслідків, для ліквідації яких

знадобляться витрати, що в багато разів перевищують вартість 15-хвилинного ефіру. Перебуваючи в депортації, кримські татари протягом довгих років були позбавлені можливості дивитись і слухати програми рідною мовою, у тому числі й релігійні, значення яких важко переоцінити.

Станом на початок 2004 року в Криму мусульманам було повернуто 45 мечетей, а також побудовано 46 нових – за рахунок пожертвувань приватних осіб та організацій. З них 7 мечетей знаходяться в Сімферополі⁷.

Іслам – це релігія, що пропагує миролюбність, терпимість, взаємоповагу і взаєморозуміння з оточуючими. Пророк Мухаммед сказав: “Якщо твій сусід голодний, то ти не можеш сидіти ситий”. А сусідом може бути і кримський татарин, і українець, і росіянин. Тому якщо сьогодні мусульмани будують у Криму мечеті й відкривають медресе, – це тільки краще. Всі релігії в Криму мають бути рівними, заслуговують на повагу релігійні почуття кожної людини. Тільки так можна досягти миру на багатонаціональному Кримському півострові.

Після багаторічних поневірянь кримськотатарського народу наприкінці 80-х років, з початком в СРСР демократичних процесів дещо поживилася ситуація в культурній сфері. Вже в 1987–1988 роках відродилося вивчення кримськотатарської мови в середніх школах, було надруковано словник та ряд підручників. З 1989 року було започатковано випуск газети “Достлук” (“Дружба”) як додаток до газети “Крымская правда”. Почали діяти оргкомітет культурно-просвітницького Товариства кримських татар та Науково-методичний центр народної творчості. До їхніх планів входило створення національного кримськотатарського театру, упорядкування історичних пам'яток культури, організація гастролей творчих колективів тощо⁸.

Однак про подальші конкретні етапи в культурному розвитку кримських татар стало можливим говорити лише після здобуття Україною незалежності. А напередодні в планах Кримського облвиконкому (серпень 1990 р.) вперше передбачалося

будівництво в районах розселення кримських татар об'єктів народної освіти, охорони здоров'я та культури, створення умов для переїзду в Крим і організації творчої роботи державного вокально-хореографічного ансамблю "Хайтарма", відкриття в Сімферополі Державного музею етнографії та побуту народів Криму, відділів етнографії в Бахчисарайському історико-культурному заповіднику і Євпаторійському краєзнавчому музеї.

Згодом в АРК було ухвалено ряд постанов і розпоряджень, спрямованих на розвиток етнокультурного середовища серед репатріантів. Зокрема: "Про створення необхідних умов для виробничо-творчої діяльності кримськотатарського музично-драматичного театру", "Про заходи, присвячені 100-річчю від дня народження Бекіра Чобан-Заде", "Про проведення свят мистецтва кримських татар в місті Ялті" тощо. З 1992 року в Сімферополі працює Бібліотека дружби народів Криму, в якій представлено літературу, написану багатьма національними мовами. Крім того, з середини 90-х років у Криму активно діють кримськотатарські бібліотеки – імені І. Гаспринського в Сімферополі, імені Чобан-Заде в Білогорську, а також працюють національні бібліотеки кримських татар у селищі Ісмаїл-бей (м. Євпаторія), в селах Сари-бая Первомайського району, Чехово Роздільненського району, Докучаєво Красногвардійського району, в Зеленогір'ї Алуштинської міської ради⁹.

Повернення репатріантів вплинуло і на розвиток музейної справи в Криму. Так, в 1991 році в Кримському краєзнавчому музеї відкрився відділ етнографії та побуту народів Криму. Згодом на його базі було створено етнографічний музей народів Криму, в якому діють кримськотатарський і караїмо-кримчацький сектори.

З 1991 року в Алушці функціонує музей льотчика-випробувача, двічі Героя Радянського Союзу Амет-Хана Султана, у Сімферополі – Музей образотворчого мистецтва кримських татар. Позитивним фактором можна вважати і те, що, за розпорядженням Міністерства культури Криму, при Бахчисарайському державному

історико-культурному заповіднику було відкрито Музей історії і культури кримських татар; ведеться також підготовка кадрів із представників кримських татар для місцевих закладів культури. Протягом 1991–1999 років значно зросла кількість школярів, котрі вивчають кримськотатарську мову. Загалом у 1999 році в Криму функціонувало п'ять шкіл із кримськотатарською мовою викладання. Діють і дошкільні заклади з рідною для кримських татар мовою.

Одним з першочергових завдань є підготовка національних педагогічних кадрів. З цією метою в 1992 році в Сімферополі було відкрито педучилище для підготовки вихователів дошкільних закладів і вчителів початкових класів. Крім того, у Сімферопольському університеті готуються фахівці для вищої школи кримських татар. У Криму кримськотатарською мовою видаються газети, проводяться теле- і радіопередачі¹⁰.

На початку 90-х років Сеїтметет Мететов створив у Криму підприємство "Орнек". Він навчав жінок у різних кутках Криму основам технології золотого шитва від самаркандських майстринь і почав створювати кримськотатарські традиційні вироби – фески, гаманці, футляри для Корану. Розробляв ескізи Мамут Чурлу.

У 1991 році завдяки зусиллям Координаційного центру з відродження кримськотатарської культури мале підприємство "Орнек" на кошти Рескомнацу організувало в Сімферополі курси, на яких майстриня-старійшина Зулейха Бекирова навчила групу кримськотатарських жінок технології швів традиційної двосторонньої гладі. На жаль, через кризу і фінансовий обвал початку 90-х років "Орнек" припинило своє існування.

На базі кримськотатарської національної галереї в 1994 році під керівництвом Мамута Чурлу було організовано експедицію в Судак, де зафіксували багато зразків традиційного килимарства. Американський донорський фонд "COUNTERPART" у 1995 році виділив кошти для відродження цього виду народного мистецтва. На

другому етапі реалізації цього завдання, за проектом і під керівництвом Мамута Чурлу, килимарське мистецтво було цілком відновлене, збагачене і піднесене на рівень міжнародних стандартів.

Художник-модельєр Аіше Османова у 1997 році організувала в Бахчисараї творче об'єднання "Марама", де за музейними зразками відтворюють стародавні речі і виготовляють сучасні. Протягом свого існування об'єднання організувало курс навчання цьому ремеслу в 17 регіонах Криму, де здобули майстерність близько 300 осіб. Фінансову підтримку об'єднанню надав Польський інститут демократії у Східній Європі, Турецьке агентство зі співробітництва і розвитку, Комітет у справах національностей Автономної Республіки Крим¹¹.

З початку 90-х докладають своїх зусиль у відродження народного мистецтва Криму й окремі художники. Першим серед них був Ізет Аблаєв, який у сучасних ювелірних виробках спирається на традиційні мотиви і технології. Секрети художнього ремесла він передав своєму синові Енверу Аблаєву, який також працює сьогодні в цьому жанрі. Тоді ж почав роботу з відродження технологій виготовлення мідного посуду Галімов Асан. З кінця 90-х років художник-ювелір Мехті Ісламов створює серію сучасних ювелірних виробів, у яких використовує мотиви, орнаменти і сюжети кримськотатарського мистецтва.

У 1995 році свій талант у жанрі каліграфії починає реалізовувати Абдюль Сейт-Аметов, а з кінця 90-х він освоює гончарне ремесло. Майстер створює і постійно вдосконалює посуд, у якому варіюються форми народних татарських посудин.

З 1997 року починає пошуки сюжетів і власного стилю народного розпису керамічного посуду Мамут Чурлу. В жанрі дрібної керамічної пластики з 1993 року працюють Шаміль Іллясов і Рустем Якубов. Рустем зображає народних персонажів у гротескній гумористичній манері. Поряд із жанровими сценками Іллясов приділяє велику увагу зображенню тварин і птахів. Шаміль часто спирається на традиції народної керамічної іграшки.

Відродженню традиційного в кінці XIX століття промислу різьблених палиць із міцного кизилового дерева присвячує свій час мешканець гірського села Ділявер Зіядинов. Удосконалюючи навички в техніці золотого шитва і двосторонньої гладі, створюючи і власні варіанти орнаментів, Ельвіра Османова навчила вишивати багатьох кримськотатарських дівчат. Майстерно імітує техніку двосторонньої гладі на швейній машинці Тамара Ключкіна, яка створює різні традиційні вироби¹².

Мистецтвознавці досліджують і публікують матеріали про традиційне і сучасне мистецтво Криму. Статті про художників подає до місцевої преси Єльміра Черкесова. Ісмет Заатов – автор тексту альбому "Кримськотатарське образотворче і декоративно-прикладне мистецтво XX ст." Низку ґрунтовних досліджень, присвячених народному мистецтву земляків, опублікувала Зера Німетуллаєва.

Виставка, представлена у виставковій залі Національної спілки майстрів народного мистецтва України, вперше надала можливість досить широко і всебічно познайомитись із виробами майстрів сучасного кримськотатарського народного мистецтва¹³.

Останнім часом в Україні і на Кримському півострові зокрема дещо поживалася ситуація з проведенням масових культурних заходів для кримськотатарського народу – святкування пам'ятних дат, презентацій робіт кримськотатарських письменників, проведення різноманітних конкурсів тощо. Короткий огляд культурних подій у житті кримськотатарського народу дає можливість сподіватися, що надалі процес адаптації в культурній сфері набиратиме обертів.

21 березня 2005 року в Сімферополі відбулися літературні читання, присвячені 154-й річниці з дня народження видатного кримськотатарського письменника, педагога і просвітителя Ісмаїла Гаспринського. За словами Л. Кадирової, провідного бібліотекаря, організатора масових дійсв Республіканської кримськотатарської бібліотеки імені І. Гаспринського, ці літературні читання проводяться щорічно, в день

народження відомого митця – 21 березня. На читаннях з доповідями про його життя і діяльність виступили професор Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського Віктор Ганкевич, завідувач кафедру кримськотатарської літератури ТНУ Шевкет Юнусов, автор двох книг про І. Гаспринського Ферід Зіядінов, голова Республіканської асоціації кримськотатарських працівників освіти “Мааріфчі” Сафуре Каджаметова та інші.

Л. Кадирова також повідомила, що в рамках читань у Республіканській кримськотатарській бібліотеці відкрилася книжкова виставка “З Ісмаїлом Гаспринським у ХХІ столітті”. До експозиції увійшли не лише сучасні книги про письменника, але і ксерокопії архівних документів, що свідчать про його діяльність, – розповіла Л. Кадирова. «Приміром, буде копія дозволу, даного Гаспринському на видання його газети “Терджіман” (“Перекладач”)). Також на виставці були представлені роботи І. Гаспринського, видані за його життя.

По завершенню літературних читань у Сімферополі відбулася урочиста церемонія покладання квітів до пам’ятника І. Гаспринському, в якій узяли участь кримськотатарські письменники, діячі культури, представники громадськості¹⁴.

30 березня – 2 квітня 2005 р. відбулася міжнародна науково-практична конференція “Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення”. Конференція, що відбувалася в будинку-музеї великого гуманіста та просвітителя кримськотатарського народу та всього тюркського світу Ісмаїл-бея Гаспрали, вперше проводилася на такому високому рівні. Вона мала за мету визначити шляхи співробітництва урядових органів, музейних установ та наукової громадськості щодо повернення культурних цінностей кримськотатарського народу, що перебувають зараз, із тих чи інших причин, у різних країнах світу, та музейного використання предметів духовної та матеріальної культури кримських татар, а також підсумувати результати попередньої роботи у цих напрямках.

У роботі конференції взяли участь представники Міністерства культури і мистецтв України, Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, Міністерства культури АРК, Державного комітету України у справах національностей та міграції, Меджлісу кримськотатарського народу, музеїв Бахчисарая, Києва, Львова, Херсона, Чернівців, кримськотатарської громадськості, а також представники наукової громадськості Росії. Від Держкомнацміграції України у роботі заходу взяв участь начальник відділу міжнародних зв’язків Р. Аблятіфов¹⁵.

У своїх виступах учасники конференції зазначили, що процес вирішення проблеми повернення культурних цінностей кримськотатарського народу на сьогоднішній день є незадовільним. Робота відповідальних державних органів та соціокультурних закладів потребує більшої активізації діяльності у цьому напрямі. Повернення кримськотатарських цінностей має як суспільно-політичне, так і велике наукове значення – для досліджень матеріальної та духовної культури кримських татар, а тому мусить розглядатися як частина загального процесу дослідження та збереження культурної спадщини кримськотатарського народу, інтегральної частини культурної спадщини України.

У перший день роботи конференції учасники заслухали та обговорили доповіді на такі теми: “Державна політика України у сфері переміщення культурних цінностей”; “Сучасні підходи до захисту культурної спадщини корінних народів”; “Відновлення історичної топоніміки кримських татар”; “Кримськотатарська колекція Берлінського музею європейської культури”; “Проблема пошуку і повернення втрачених культурних цінностей кримських татар” тощо. На конференції також виступила відома кримськотатарська артистка Ельзара Баталова, яка розповіла, що найближчим часом збирається відвідати усі куточки Криму і записати стародавні кримськотатарські пісні, які знають лише люди похилого віку. Для зарубіжних гостей співачка виконала народну кримськотатарську пісню¹⁶.

У рамках культурної програми конференції для учасників було заплановано екскурсії до Ханського палацу і Музею народної творчості кримських татар у селищі Соколине Бахчисарайського району, пішохідний маршрут на Чуфут-Кале та огляд визначних пам'яток древнього Гезлева (Євпаторії).

По завершенню дводенної роботи міжнародної конференції учасниками було ухвалено рекомендації щодо повернення культурних цінностей кримськотатарського народу в музеї Криму.

7 квітня 2005 року в Сімферополі, у Республіканській кримськотатарській бібліотеці імені Ісмаїла Гаспринського, було відкрито фотодокументальну виставку "Я запрягся за свій народ умерти", присвячену 120-річчю з дня народження кримськотатарського політичного і громадського діяча, поета Номана Челебіджіхана. На виставці було представлено архівні документи і фотографії, а також інші матеріали, що розповідали про його суспільну і літературну діяльність. Усі експонати виставки "Я запрягся за свій народ умерти" – з фондів бібліотеки імені Ісмаїла Гаспринського. Виставка розпочала свою роботу з національного гімну кримських татар, автором слів якого є Номан Челебіджіхан. На відкриття експозиції було запрошено кримськотатарських письменників, викладачів і студентів вузів¹⁷.

31 березня 2005 року кримськотатарський фольклорний ансамбль "Крим" посів друге місце на V Міжнародному фестивалі-конкурсі танцю народів світу "Веселкова Терпсіхора" в Києві. Кримський колектив отримав срібну медаль і диплом лауреата фестивалю.

Ансамбль "Крим" уперше брав участь у фестивалі-конкурсі "Веселкова Терпсіхора". На розгляд журі він представив вокально-хореографічну композицію "Дугун" ("Свято") у постановці народної артистки Таджикистану Ремзіє Баккал. У композиції було яскраво показано національний колорит, експресію і грацію кримськотатарського танцю. Композиція "Дугун" одержала високу оцінку журі фестивалю-конкурсу, у складі якого були

провідні хореографи міжнародного класу на чолі з головою Національного хореографічного союзу України, народним артистом України Мирославом Вантухом.

Фестиваль "Веселкова Терпсіхора" було присвячено Міжнародному дню танцю, що відзначається 29 травня. Основна мета фестивалю – збереження фольклорної спадщини, пропаганда культурних традицій народів, що проживають в Україні, пошук найкращих шкіл, постановок, виконавців, колективів народної хореографії. Цього року у фестивалі "Веселкова Терпсіхора" взяло участь близько 60-ти танцювальних колективів з України, Росії, Молдови, Грузії, Сербії та Чорногорії, Китаю¹⁸.

14 липня 2005 року Голова Меджлісу кримськотатарського народу, народний депутат України Мустафа Джемілев взяв участь у презентації книги Гульнари Бекірової "Крим і кримські татари в XIX–XX століттях" (2005 р.), що відбулася в Кримськотатарському державному академічному музично-драматичному театрі в м. Сімферополь.

Організатором презентації став Меджліс кримськотатарського народу. Видання книги і презентація відбулися за фінансової підтримки агентства нерухомості "Мавасан" і ТОВ "Іслям". Інформаційними партнерами виступили: творче об'єднання кримськотатарських програм Державна телерадіокомпанія "Крим", радіостанція "Мейдан", газети "Голос Криму" й "Авдет", веб-сайти "Крим і кримські татари", Tartarlar.ru, www.qurultay.org.

На презентації були присутні: перший заступник Голови Меджлісу, народний депутат України Рефат Чубаров, ведучий заходу, народний депутат України Іван Драч, член Президії Меджлісу, глава Бахчисарайської райдержадміністрації Ільмі Умеров, члени Меджлісу кримськотатарського народу, представники громадських організацій і національних громад Криму, ветерани кримськотатарського національного руху і члени української громади Криму, діячі культури та мистецтва, історики, краєзнавці Криму і міста Мелітополя, а також гості з Запоріжжя¹⁹.

Від імені Меджлісу кримськотатарського народу Гульнару Бекірову привітав його Голова Мустафа Джемільєв, якій подякував авторці за величезну роботу та побажав подальших творчих успіхів у виданні досліджень з історії кримськотатарського народу і його національного руху. Зі словами подяки до автора книги “Крим і кримські татари в XIX–XX століттях” звернулися народний депутат України Іван Драч, який відзначив у своєму виступі, що “кращі українці в Криму – це кримські татари”, ветерани кримськотатарського національного руху, голова Ліги кримськотатарських жінок Сафінар Джемільєва, професори Таврійського національного університету Аділе Емірова та Віктор Ганкевич. У перервах між привітаннями виступали артисти кримськотатарського фольклорного ансамблю “Кири́м”.

Презентуючи роботу Гульнари Бекірової, Рефат Чубаров розповів, що це друга книга автора, котра вийшла у Москві і присвячена історії кримських татар. До книги включено різноманітні статті з історії Криму та кримських татар у XIX–XX століттях, серед яких – історичні дослідження, архівні публікації, публіцистика, доповіді та виступи на конференціях, що відбувалися в 1995–2004 роках. Крім того, у планах Гульнари Бекірової написання третьої книги, також присвяченої кримськотатарському народові. Майбутню книгу буде написано за матеріалами очевидців, що пережили депортацію; видання також міститиме багато архівних документів²⁰.

Крим – це найближча до Туреччини частина України. З огляду на спільну історичну спадщину та культурну близькість, він є особливою ланкою в дружніх відносинах обох країн. Туреччина завжди підтримувала політику України, спрямовану на відновлення прав депортованих кримських татар і повернення їх на батьківщину та надавала відповідну допомогу. Саме про це йдеться в спільному плані дій урядів України і Туреччини з розширення співробітництва. Згідно з цим планом, сторони забезпечуватимуть виконання угоди про технічне і фінансове співробітництво, що надає законодавчої бази для постійної

допомоги кримським татарам. Обидві держави також працюють над створенням механізму визнання університетських дипломів на двосторонній основі.

Туреччина сприймає кримських татар як вірних громадян України та спільноту, що зробить свій внесок у дружбу між двома країнами. Турецький уряд схвально ставиться до зусиль, яких докладають державні органи України та Автономної Республіки Крим, попри обмежені можливості, задля інтеграції кримських татар та інших народів, що повертаються із заслання.

Туреччина також, у міру можливостей, зробила свій внесок у роботу з прискорення інтеграції. Сума допомоги, яку вона надала, сягнула 4 мільйонів доларів. З метою посилення стабільності України та регіону Туреччина нині стала країною-донором, що активно допомагає Криму.

Відбувається реалізація двох водних проектів, започаткованих і здійснених турецьким урядом, унаслідок якої близько 11 тисяч кримських татар отримали можливість споживати чисту питну воду. У стадії розробки перебувають також проекти, які надалі забезпечать таку можливість для інших татарських населених пунктів.

У співробітництві з державними органами України та керівництвом Автономної Республіки Крим Туреччина намагається сприяти освітнім, релігійним потребам кримських татар. Як і щороку, у 2003–2004 навчальному році 45-ти студентам – кримським татарам – було виділено стипендії.

У 2000 році, за підтримки товариства “Відродження Криму” і Турецького агентства “ТІКА”, в Бахчисараї відкрив власну майстерню майстер-ювелір Айдер Асанов. Він протягом короткого терміну навчив секретам ремесла багатьох учнів. Майстер відновив у повному обсязі орнаменти і технології традиційних ювелірних виробів кримських татар кінця XIX століття²¹.

25 серпня 2005 року Євпаторію відвідала офіційна делегація турецького містопобратима Сіліфке на чолі з мером Байрам Алі Онгелем. Гости прибули, аби ближче познайомитися з Євпаторією і перевести співробітництво між двома містами до

практичної площини. У складі турецької делегації було 18 осіб, серед них – депутати, лікарі, представники освіти, діячі культури.

Як відзначив мер Сіліфке на зустрічі з керівництвом і громадськістю Євпаторії, турецька сторона надає великого значення побратимським відносинам. Договір про побратимство кримського і турецького міст, підписаний у травні 2005 року, має різнобічний характер, і тепер настав час конкретизувати його основні засади.

Гостей насамперед цікавили такі гуманітарні галузі, як культура, охорона здоров'я, освіта. Інше, не менш важливе питання – інвестиції. Цим займалася група турецьких бізнесменів, які приїдуть у місто найближчим часом.

Делегація Сіліфке відвідала Євпаторійський краєзнавчий музей, театр, також Національний центр підготовки спортсменів-інвалідів, кілька здравниць, промислових підприємств. Крім того, делегація турецького міста-побратима взяла участь у II Міжнародному фестивалі кримськотатарської й тюркської культур “Дервіза – Гезлев капуси”. Гості із Сіліфке привезли з собою кращий фольклорний колектив, що виступив у рамках фестивалю²².

17 вересня 2005 року до Криму із дводенним офіційним візитом прибули Міністр культури і туризму Туреччини – Атілла Коч із дружиною, яких супроводжували депутати турецького парламенту Вели Кая та Ізмаїла Білен, Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки в Україні Алі Більге Джанкорель, а також представники ділових кіл Туреччини.

У ході візиту в Раді Міністрів АРК відбулася офіційна зустріч її Голови Анатолія Матвієнка з Міністром культури і туризму Турецької Республіки паном Атіллою Коч. У зустрічі взяв участь Голова Меджлісу, народний депутат України Мустафа Джемілев, а також Міністр курортів і туризму АРК Олександр Таряник, Міністр культури і мистецтва АРК Світлана Акіменко, Почесний консул Республіки Туреччина в Криму Сейран Османів та інші. Сторони обговорили питання двосторонніх відносин між Кримом і Туреччиною в сфері

туризму, можливості залучення інвестицій у Крим для розвитку туристичної індустрії, надання допомоги кримським татарам у галузі освіти і культури. А. Матвієнко розповів турецьким гостям про “Концепцію розвитку морського берега Криму” і наміри кримського уряду протягом 10 років (2006–2016 рр.), згідно з цим проектом, залучити інвестиції на 15–20 млрд дол. США.

Міністр культури і туризму Турецької Республіки А. Коч у своєму виступі відзначив, що турецька сторона готова виступити партнером і розглянути можливість капіталовкладень у розвиток морського узбережжя Криму. Окрім того, він подякував керівництву Криму за співчутливе ставлення до проблем кримськотатарського народу. “Для нас велика честь допомагати нашим братам, кримським татарам, і можна не сумніватися в нашій зацікавленості”, – сказав Міністр культури і туризму Турецької Республіки. Він також повідомив, що турецька сторона готова надати підтримку у справі збереження культурної спадщини Криму і реалізації проекту створення етнографічних сіл у Криму – зокрема, турецького етнічного села. За словами Міністра, у Туреччині етнічне село називається музеєм під відкритим небом²³.

Підсумовуючи результати, сторони ухвалили рішення про створення певної політичної програми, що стане основою для розвитку подальшого співробітництва Туреччини і Криму. Міністр культури і туризму Турецької Республіки і Голова Ради Міністрів АРК готові підписати Меморандум про двостороннє співробітництво у сфері культури і туризму.

У рамках офіційного візиту турецької делегації відбулася також зустріч Голови Меджлісу, народного депутата України Мустафи Джемілева з Атіллою Коч, що проходила в офісі Меджлісу кримськотатарського народу²⁴.

У ході зустрічі Голова Меджлісу Мустафа Джемілев проінформував Міністра про зміст Концепції розвитку морського берега Криму на 2006–2016 роки, при цьому він зазначив, що автори концепції

покладають великі надії на успіх, у тому числі – на підтримку турецької сторони. Мустафа Джемільєв розповів, що під час обговорення Концепції розвитку морського берега Криму з Головою РМ АРК А. Матвієнком, він категорично виступив проти створення на цій території так званого “Лас Вегаса”, виходячи з культурних міркувань і релігійної приналежності жителів півострова. Керівництво Меджлісу виступило з пропозицією створення в Криму етнічного туризму. “Туристи, знайомлячись із Кримом, мають зрозуміти, що його особливість полягає в культурі автохтонного народу Криму – кримських татар”, – сказав М. Джемільєв.

Міністр культури і туризму Турецької Республіки запевнив, що турецька сторона готова надати підтримку кримським татарам, зокрема – шляхом передачі досвіду в менеджменті туристичної індустрії.

Атілла Коч і депутати турецького парламенту зробили пам’ятний запис у книзі почесних гостей Меджлісу кримськотатарського народу. На згадку про зустріч Мустафа Джемільєв передав Міністрові картину з красвидом історичної столиці Кримського ханства м. Бахчисарая.

18 вересня 2005 року Міністр культури і туризму Турецької Республіки Атілла Коч і Міністр курортів і туризму АРК Олександр Таряник підписали Протокол, спрямований на подальше співробітництво у сфері туризму між Кримом і Туреччиною²⁵.

Таким чином, Туреччина та Україна є найвпливовішими державами Причорномор’я. Відносини між цими двома країнами є зразком співробітництва, і велике значення у них має Крим – частина території України, розташована найближче до Туреччини. Кримські татари, яких було депортовано 60 років тому, нині – громадяни України, і Туреччина робить свій внесок у справу інтеграції кримських татар в українське суспільство. А численні приклади допомоги з боку Туреччини свідчать про важливість українсько-турецьких відносин для прискорення процесу культурної адаптації кримських татар на своїй історичній батьківщині.

Отже, повернення кримськотатарського народу до Криму потребує відновлення інфраструктури його культури. А для того, щоб здійснити цей задум, необхідно розробити науково обґрунтовану програму. Ця програма має стати складовою концепції адаптації та інтеграції кримських татар в українське суспільство. Необхідно розглядати процес адаптації та інтеграції кримських татар не лише в кримське співтовариство, а й в українське суспільство.

Торкаючись відновлення інфраструктури культури кримських татар, варто підкреслити, що сьогодні в нашому суспільстві загалом немає коштів для реалізації такої програми. Лише завдяки діалогу всіх зацікавлених сторін (кримських татар, представників державних органів, різноманітних політичних партій та громадських об’єднань, представників інших етнічних груп) стане можливим вироблення конструктивної концепції.

Однією з ключових засад цієї програми має стати підготовка національних кадрів. При цьому слід враховувати, що не можна переносити досвід підготовки українських кадрів на кримськотатарські. Наприклад, необхідно підготувати дикторів радіо і телебачення. Готуючи україномовних дикторів, проблема буде полягати в організації якісного процесу навчання. Для кримськотатарськомовних дикторів проблематичним є те, що досі не завершено дискусію щодо характеру нормативної кримськотатарської мови, втрачено досвід сценічної кримськотатарської мови тощо. А це потребує додаткової розробки відповідних тем у наукових філологічних закладах, в академічних установах Києва і Сімферополя.

Слід готувати бібліотечних працівників, архівістів. Проте для відновлення культурної інфраструктури це мають бути не просто бібліотекарі, а фахівці, спроможні шукати кримськотатарську літературу, знаходити джерела про кримських татар у бібліотеках світу. Такі ж складні завдання постають і щодо підготовки спеціалістів-музикознавців, фахівців у галузі образотворчого мистецтва.

Сьогодні також необхідно подбати про те, аби процес адаптації розвивався у

всеукраїнському контексті. Якщо в Криму наявність кримських татар відчувається просто фізично, то в Україні загалом це ще усвідомлюється недостатньо. Варто спрямувати все українське суспільство на те, що в нашій великій сім'ї є кримські татари. У цьому контексті політика українського радіо і телебачення, які за 10 років від початку масового повернення кримських татар не створили спеціальних регулярних передач про них для всієї України, є недосконалою. Для цього народу досі немає жодної передачі з Києва. Створення подібних програм і каналів буде пришвидшувати і робити комфортнішим процес адаптації та інтеграції кримських татар в українське суспільство.

Саме через ознайомлення населення України з історією та культурою кримськотатарського народу можна створити атмосферу взаєморозуміння і толерантності в суспільстві. На жаль, щодо нього в буденній свідомості українського суспільства існує дуже багато негативних стереотипів, потрібно розвінчувати. Це може відбутися тільки через формування правильної громадської думки завдяки ЗМІ, шляхом створення спеціальних науково-популярних фільмів про кримськотатарську культуру та історію, ознайомлення всього населення України з літературою цього унікального народу. Необхідно організувати процес перекладу літературної спадщини кримських татар українською мовою, аби з нею могли ознайомитися українські читачі. Для цього слід підготувати окрему програму видання творів авторів кримських татар.

Видавати літературну спадщину цієї частини населення потрібно, мабуть, не

лише українською, а й кримськотатарською та російською мовами, оскільки кримські татари живуть насамперед серед росіян, (67% населення Криму – це росіяни). Нормальне співіснування етносів розвиватиметься тоді, коли існуватиме взаємоповага серед трьох найбільших культур Криму.

Наболілим є також питання про те, якими мають бути елементи програми відновлення культурної інфраструктури кримських татар. Слід зробити все задля того, аби цю спадщину не було втрачено, щоб вона була збережена й органічно увійшла у нову інфраструктуру кримськотатарського народу.

Отже, докладний огляд подій та фактів, пов'язаних з процесом адаптації кримських татар у незалежній Україні (релігійний і культурологічний аспекти) дозволяє зробити висновок, що від успішного вирішення нагальних проблем через призму зазначених чинників, у т.ч. соціально-економічного, залежать не тільки повсякденне життя та подальший розвиток корінного народу півострова, але й забезпечення національних інтересів Української держави, зміцнення її незалежності й територіальної цілісності.

На прикладі кримськотатарського народу, його керівництва в особі представницького органу – Меджлісу, очолюваного Мустафою Джемільєвим у союзі з відповідними ісламськими структурами, спостерігаємо, яких відчутних результатів у встановленні миру і стабільності на півострові можна досягнути, проводячи політику ненасильства.

¹ Заява IV Курултая кримськотатарського народу “Про відродження релігійного життя кримських татар та збереження релігійної толерантності в Криму” від 10.11.2001 року.

² Габрієлян А. **Кримські репатріанти: депортація, повернення та облаштування**. Сімферополь, 1998, с. 284.

³ Джангужин Р. Іслам в політичному житті України // **Центральна Азія та Кавказ**. Київ, 2001, № 2(14), с. 164.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

- ⁶ Матеріали Меджлісу кримськотатарського народу. Сімферополь, 2005.
- ⁷ Матеріали Духовного Управління мусульман Криму. Сімферополь, 2005.
- ⁸ Там само.
- ⁹ Матеріали Ісламського громадського культурного центру в м. Києві, 2004.
- ¹⁰ <http://www.qirimtatar.by.ru/amethan.htm>.
- ¹¹ <http://www.cidct.org.ua/uk/publications/Vistavka/1.html>.
- ¹² Матеріали Духовного Управління мусульман Криму.
- ¹³ <http://www.cidct.org.ua/uk/publications/Vistavka/1.html>.
- ¹⁴ <http://www.cidct.org.ua/uk/news/>.
- ¹⁵ <http://www.scnm.gov.ua/ua/>.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Матеріали Меджлісу кримськотатарського народу.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/505/47305/> Дзеркало тижня № 30 (505).
- ²² Там само.
- ²³ <http://www.qurultay.org/ukr/ayrinti.asp>.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Матеріали Меджлісу кримськотатарського народу.